

ZDZIEJÓW KARTOGRAFII

Tom XXIV – 2022 | INSTYTUT HISTORII NAUKI POLSKIEJ AKADEMII NAUK

MAPA A TEKST

Instytut Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk
Zespół Historii Kartografii

ZDZIEJÓW KARTOGRAFII

Tom XXIV – 2022

MAPA A TEKST

FROM THE HISTORY OF CARTOGRAPHY

Volume XXIV – 2022

MAP AND TEXT

Komitet redakcyjny

Beata Konopska (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie)

Dorota Kozłowska (Instytut Historii Nauki PAN)

Radosław Skrycki (Uniwersytet Szczeciński)

Redaktor naukowy

Karol Łopatecki

Recenzenci

dr hab. Piotr Guzowski, prof. UwB; prof. dr hab. Jakub Niedźwiedz

Opracowanie redakcyjne i korekta

Jerzy Ostrowski, Bożena Ogorzelska

Indeks geograficzny i osobowy

Karol Łopatecki

Skład i łamanie

Janusz Świnarski

Wydawnictwa IHN PAN

Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa

e-mail: ihn@ihnpa.n.waw.pl

© by: IHN PAN & Authors

ISSN: 0138-0850

ISBN: 978-83-960759-9-4

Warszawa 2022

Dofinansowywano ze środków budżetu państwa w ramach programu

DOSKONAŁA NAUKA – Wsparcie monografii naukowych

Nazwa zadania: ZDZIEJÓW Kartografii

Dofinansowanie: 19 700 zł

Całkowita wartość 22 200 zł

SPIS TREŚCI

Karol Łopatecki	
Od redaktora naukowego	9
Michał Mauks	
Mapa Agryppy, <i>Res gestae Divi Augusti</i> i kontrola nad rzymskim <i>orbis terrarum</i>	13
Bogdan Burliga	
Google Maps na blisko 1500 lat przed Google Maps: zwięzła legenda do mozaikowej mapy z Madaby	25
Piotr Tafilowski	
Fabularyzacja przestrzeni: osmański podbój Egiptu (1517) w narracji Ludwika Tuberona de Crieva	47
Dariusz Chemperek	
Strumienie, drzewa, nimfy... – Jan Kochanowski w Zamchu. <i>Dryas zamechska</i> i <i>Pan Zamchanus</i> w świetle geografii historycznej i kartografii krytycznej	57
Lucyna Szaniawska	
Objaśnienia na mapach drukowanych w XVI i XVII wieku, uczelniające ich treść	81
Aliaksei Adamovich	
O doprecyzowaniu datowania „Radziwiłłowskiej” mapy Wielkiego Księstwa Litewskiego z roku 1613	149
Jerzy Czajewski	
Kartografia wojny smoleńskiej (1632–1634) w obrazach i słowach	175
Dorota Jutrzenka-Supryn, Jolanta Czuczko	
Szukając liter, szukając słów. Możliwości wykorzystania technik analitycznych i procesów konserwatorskich w uczelnianym tekście w zabytkach kartograficznych na przykładzie mapy Hindenberga IXNOOPΘGPAΘIA PLENIACA	231

Anna Pastorek	
Bitwa morska pod Downs w 1639 roku – mapa, tekst, ryciny	265
Karolina Kwaśna	
Opowieści z pogranicza. O ukrytej geografii <i>Mapy Nowej Anglii</i> Johna Fostera	281
Radosław Skrycki	
Mapa jako książka. O ramie wydawniczej, dedykacjach i nietypowym przypadku Eilharda Lubinusa	305
Robert Milewczyk	
Jana Andrzeja Morsztyna poetka mapa trunków europejskich	321
Rostysław Sossa	
Polityczne i administracyjne granice ziem ukraińskich w pracach Guillaume'a Beauplana	341
Karol Łopatecki, Wojciech Krawczuk	
Szwedzki plan oblężenia Krakowa z 1655 roku jako przykład wykorzystania prac kartograficznych w komunikacji epistolarnej	357
Tomasz Tarasiuk	
Z miarką przez Pomorze: kataster szwedzki, czyli najdawniejsze mapy katastralne Pomorza	383
Bogusław Dybaś	
Problematyka fortyfikacyjna w opisach do wojskowej mapy Galicji, tzw. Mapy Miegi (1779–1783)	395
Katarzyna Lisiecka	
Romantyczna wizja granic Polski. Mapa Pomorza (i Nowej Marchii) Jędrzeja Słowaczynskiego	433
Dorota Siwicka	
Wierna mapa. Podróż Konstantego Tyszkiewicza po rzece Wilii	449
Tomasz Olenderek	
Mapy leśne z obszaru guberni lubelskiej	469
Bogdan Wołak	
Chorografia <i>Geografii polskiej Warmii</i> Walentego Barczewskiego w ujęciu jakościowym i ilościowym	489

<i>Lucyna Szaniawska</i>	
Objaśnienia na mapach tematycznych na przykładzie map wojennych, między innymi 12 Kompanii Geograficznej	509
<i>Kamił Nieścioruk</i>	
Na początku było słowo. A potem mapa. O stosunku historii kartografii do map tolkienowskiego Śródziemia	549
<i>Leszek Opyrchal</i>	
Mapa jako bohater filmu <i>Złoto MacKenny</i>	561
<i>Ewa Krzyżanowska-Walaszczyk</i>	
Mapa Isaaka Tiriona a <i>Księgi Jakubowe</i> Olgi Tokarczuk	575
<i>Beata Konopska</i>	
Teksty w pracy nad dawną mapą. Refleksje warsztatowe	595
Indeks geograficzny	611
Indeks osobowy	637

CONTENTS

<i>Karol Lopatecki</i>	
From the scientific editor	11
<i>Michał Mauks</i>	
Agrippa's map, <i>Res gestae Divi Augusti</i> and control of the Roman <i>orbis terrarum</i>	13
<i>Bogdan Burliga</i>	
Google Maps nearly 1,500 years before Google Maps: brief legenda to the Madaba Mosaic Map	25
<i>Piotr Tańfilowski</i>	
Fictionalization of Space: Ottoman Conquest of Egypt (1517) in the narrative by Louis Tuberon	47
<i>Dariusz Chemperek</i>	
Jan Kochanowski in Zamch (?). <i>Dryas zamechska</i> and <i>Pan Zamchanus</i> in the light of historical geography and critical cartography	57
<i>Lucyna Szaniawska</i>	
Explanations on maps printed in the 16th and 17th centuries, clarifying their content	81
<i>Aliaksei Adamovitch</i>	
On the clarification of the dating of the Radziwill map of the Grand Duchy of Lithuania from 1613	149
<i>Jerzy Czajewski</i>	
Cartography of the Smolensk War (1632–1634) in images and words	175
<i>Dorota Jutrzenka-Supryn, Jolanta Czuczko</i>	
In search of letters, in search of words. Possibilities for applying analytical techniques and conservation processes in improving the legibility of texts in cartographic objects on the example of an Hindenberg map IXNOOPÖGPAΘIA PLESNIACA	231

<i>Anna Pastorek</i>	
The naval Battle of the Downs in 1639 – map, text, engravings	265
<i>Karolina Kwaśna</i>	
Tales from the Borderland. Hidden Geographies in John Foster's <i>A Map of New England</i>	281
<i>Radosław Skrycki</i>	
The map as a book. On the publishing frame, dedications and the unusual case of Eilhard Lubinus	305
<i>Robert Mileńczyk</i>	
Jan Andrzej Morsztyn's poetic map of European alcoholic beverages	321
<i>Rostysław Sossa</i>	
Political borders and administrative boundaries of Ukrainian lands in the works of G. Beauplan	341
<i>Karol Lopatecki, Wojciech Krawczuk</i>	
The Swedish plan of the siege of Krakow from 1655 as an example of cartographic works used in epistolary communication	357
<i>Tomasz Tarasiuk</i>	
Measuring Pomerania: Swedish cadastre, the oldest cadastral maps of Pomerania	383
<i>Bogusław Dybaś</i>	
Fortification issues in descriptions to the military map of Galicia, known as the Mieć Map (1779–1783)	395
<i>Katarzyna Listiecka</i>	
A romantic vision of Poland's borders. Map of Pomerania (and New March) by Jędrzej Słowacyński	433
<i>Dorota Siwicka</i>	
Faithful map. Konstanty Tyszkiewicz's journey on the Neris River	449
<i>Tomasz Olenderek</i>	
Forest maps of the Lublin governorate area	469
<i>Bogdan Wolak</i>	
Chorography of Walenty Barczewski's "Geography of Polish Warmia" in qualitative and quantitative terms	489

<i>Lucyna Szaniawska</i>	
Explanations on thematic maps on an example war maps, including the 12th Geographical Company	509
<i>Kamił Nieścioruk</i>	
In the beginning was the word. Then came a map. On relations of history of cartography and Tolkien's Middle-earth	549
<i>Leszek Opyrchal</i>	
The map as a protagonist in the movie <i>Mackenna's Gold</i>	561
<i>Ewa Krzyżanowska-Walaszczyk</i>	
Isaak Tirion's map vs. <i>The Books of Jacob</i> by Olga Tokarczuk	575
<i>Beata Konopska</i>	
Text at work on the old map. The workshop reflections	595
Geographical index	611
Personal index	637

O doprecyzowaniu datowania „Radziwiłłowskiej” mapy Wielkiego Księstwa Litewskiego z roku 1613

Aliaksei Adamovitch

ORCID – 0000-0002-3528-1370

E-mail: alex@adamovitch.eu

Zarys treści: W artykule przedstawiono analizę dotychczasowych badań stanów mapy Wielkiego Księstwa Litewskiego opublikowanej przez Willema Blaeu’a w roku 1613. Do niedawna uważano, że istnieje tylko pięć stanów tej mapy. Cztery, które związane są z wydaniem atlasu, zostały opracowane przez Fryderyka Wiedera (1929). Uważano również, że dwie mapy ścienné Litwy (w Bibliotece Uniwersytetu w Uppsali i Bibliotece Księżnej Anny Amalii w Weimarze) to te same stany mapy, jednak Gunther Schilder (1989) udowodnił, że mapa w Uppsali należy do późniejszego stanu. Analiza dużej liczby egzemplarzy mapy Litwy doprowadziła autora artykułu do opisu jeszcze dwóch stanów mapy. Dodatkowo wskazano istnienie jeszcze trzeciego egzemplarza mapy ściennéj (obecnie zaginionego). Autor sugeruje wprowadzenie dodatkowej gradacji map według zidentyfikowanych stabilnych defektów, co pozwala na ich dokładniejsze datowanie.

Słowa kluczowe: Mapa Wielkiego Księstwa Litewskiego, historia kartografii Wielkiego Księstwa Litewskiego, Tomasz Makowski, Willem Blaeu, stan mapy

1. Wstęp

Badania nad źródłami kartografii Wielkiego Księstwa Litewskiego, w szczególności jego znanej mapy opublikowanej w Amsterdamie przez Willema Blaeu’a w 1613 roku, w literaturze polskiej i obcej są dobrze ugruntowane. O mapie Litwy z roku 1613 pisali Karol Buczek, Jarosław Łuczyński, Gunther Schilder, Algirdas Gliožaitis¹. Osobno należy zwrócić uwagę na badania

¹ K. Buczek, *Dzieje kartografii polskiej od XV do XVIII wieku. Zarys analityczno-syntetyczny*, Wrocław – Warszawa – Kraków, 1963, s. 47–51; K. Buczek, *The history of Polish cartography from the 15th to the 18th century*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1966, s. 58–63 (II wydanie: Amsterdam 1982); J. Łuczyński, *Analiza dokładności mapy Wielkiego Księstwa Litewskiego Tomasza Makowskiego z 1613 r., tzw. radziwiłłowskiej na podstawie siatki zniekształceń*, „Polski Przegląd Kartograficzny”, t. 33, 2001, nr 4, s. 365–371; J. Łuczyński, *Zmiany granic między Wielkim Księstwem Litewskim a Koroną w świetle mapy radziwiłłowskiej z 1613 r.*, „Polski Przegląd Kartograficzny”, t. 35, 2003, nr 1, s. 43–46; G. Schilder, *Monumenta Cartographica Neerlandica*, vol. 4, Alphen aan den Rijn 1990, s. 75–77; G. Schilder, *Monumenta Cartographica Neerlandica*, vol. 9: Hessel Ger-

Stanisława Alexandrowicza, który przez ponad czterdzieści lat analizował różne aspekty tej mapy². Nie oznacza to jednak, że okoliczności jej powstania i datowania zostały całkowicie wyczerpane.

W badaniach nad dawnymi mapami stosuje się specjalny termin – stan mapy. Termin ten jest odpowiednikiem bibliograficznego opisu publikacji książkowych, ponieważ istotą opisu dawnych map jest ich analiza jako obiektów fizycznych, identyfikacja zachodzących na nich zmian i historii ich odbić³.

Stan mapy to jedno z podstawowych pojęć opisujących cechę wizerunku odbicia z tej samej – lecz nie takiej samej! – płyty, z której odbito mapę w stanie poprzednim. Definicja w języku polskim została sformułowana przez Zbigniewa Paprotnego dopiero w 2020 roku i brzmi następująco:

„Nowym stanem mapy jest jej odbicie z tej samej płyty, z której drukowano mapę w stanie poprzednim, jeżeli przed tym odbiciem rysunek płyty uległ jakimkolwiek intencjonalnym zmianom polegającym na dodaniu nowych, usunięciu starych lub zmianie istniejących elementów tego rysunku”⁴.

Do niedawna uważano, że istnieje tylko pięć stanów mapy Litwy opublikowanej przez Willema Blaeu’a z roku 1613 roku. Cztery z nich należą do wydań atlasu i zostały opracowane po raz pierwszy przez Fryderyka Wiedera w 1929 roku⁵. Jednocześnie określenie stanów mapy nie zostało przeprowadzone specjalnie dla mapy Litwy, zostało to dokonane w wyniku badań atlasów Blaeu’a. To z kolei doprowadziło do błędów w datowaniu zarówno map ściennych, jak i egzemplarzy, które zostały usunięte z atlasów lub sprzedawane pojedynczo.

2. Egzemplarze mapy ściennej Wielskiego Księstwa Litewskiego z 1613 roku

Zgodnie z tradycją Ludwik Antoni Birkenmajer jako pierwszy odkrył mapę ścienną Litwy w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali. Chociaż katalog

ritsz., *Master engraver and Map maker; who ‘ruled’ the sea*, Alphen aan den Rijn 2013, s. 195–218; A. Gliožaitis, *Lietuvos didžiosios kunigaikštystės žemėlapis ir jo variantai*, Gairės 2017; A. Gliožaitis, *Kunigaikščio M.K. Radvilos Žemėlapiui Magni Ducatus Lithuaniae – 400 Metų*, „Gimtasai Kraštas”, t. 6, 2013, s. 70–82; A. Gliožaitis, *Švedijoje, Upsalos universiteto bibliotekoje, saugomas LDK sieninio žemėlapiu egzempliorius*, „Gimtasai Kraštas”, t. 18, 2020, s. 25–29.

² Najlepszym i najsłynniejszym dziełem S. Alexandrowicza jest jego monografia *Rozwój kartografii Wielkiego Księstwa Litewskiego do XVIII wieku*, która doczekała się trzech wydań – w 1972, 1989 i 2012 roku. Ostatnie polskie wydanie: S. Alexandrowicz, *Kartografia Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do połowy XVIII wieku*, Warszawa 2012. Dziewięć lat później pracę tę przetłumaczono na język białoruski: C. Александровіч, *Картаграфія Вялікага Княства Літоўскага ад XV да сярэдзіны XVIII ст.*, Мінск 2021.

³ Z. Paprotny, *Termin „stan mapy” w piśmiennictwie kartograficznym: przykład map Jonasa Scultetusa*, „Polish Cartographical Review. Suplement w języku polskim”, t. 5, 2020, nr 1, s. 27.

⁴ Z. Paprotny, *Termin „stan mapy” w piśmiennictwie...*, s. 36.

⁵ F.C. Wiedera, *Monumenta Cartographica: reproductions of unique and rare maps, plans and views in the actual size of the originals, accompanied by cartographical monographs*, t. 3, 1929, s. 69, no. 34–37.

biblioteczny opracowany przez Pera Fabiana Aurivilliusa w 1814 roku wyraźnie określa osobliwość tej mapy: *Magni Ducata Lithuaniae caeterarumque Regionum illi adjacentium exacta Descriptio N. Cph. Radzivil opera, cura et impensis facta. acc. Descriptio brevis, cui subscripsit T.M. Pol. Geograph. Amst. 1613*⁶.

W 1913 roku Ludwik Birkenmajer opublikował komunikat o znalezionym w Uppsali egzemplarzu mapy Litwy⁷. Według niego była to pierwsza mapa ścienna Wielkiego Księstwa Litewskiego z roku 1613. Opis znaleziska był bardzo skromny i zajmował jedną stronę w czasopiśmie. L. Birkenmajer pisał m.in., że mapa ma ozdobną ramkę, na dole dodany jest tekst z podpisem „T. M. Pol. Geograph”. W notatce brakowało najważniejszego elementu – zdjęcia mapy. Po raz pierwszy jej reprodukcję opublikował dopiero w 1964 r. Povilas Reklaitis⁸; wcześniej podstawą badań były mapy z wydań atlasowych (publikowanych od roku 1631). Na ten fakt zwrócił uwagę Stanisław Alexandrowicz⁹.

Niewielkie fragmenty mapy w Uppsali zaginęły, a sama mapa jest w wielu miejscach zniszczona. W górnej i dolnej części mapy zostały zamocowane listwy. Mapa kilkakrotnie była poddawana renowacji i konserwacji. Listwy drewniane ze względów konserwatorskich zostały zdemonstrowane 2 października 2014 r. W kwietniu i maju 2016 r. mapa została poddana gruntownej renowacji. Tkanina z tyłu mapy została usunięta, aby zniwelować napięcie między tkaniną a papierem, które powodowało pęknięcia na obrazie mapy. Tkanina została zastąpiona papierem japońskim. Drewniane listwy oraz fragmenty tkaniny są zachowane i przechowywane wraz z mapą¹⁰.

L. Birkenmajer w swoim komunikacie niedokładnie zapisał rozmiar mapy (107 cm × 82 cm bez ramki). Według pomiaru Birkenmajera szerokość ozdobnej ramki wynosiła 5 cm, faktycznie nie przekraczała 4,4 cm (ryc. 1). Przy bliższym zbadaniu widać, że matryca dla ramki została wykonana z drewna (drzeworyt). Nie wspomniano, że mapa ma deformacje w orientacji pionowej i poziomej: przede wszystkim jest to związane z ręcznym sklejeniem jej poszczególnych fragmentów, które zostały wysłane do kupującego i sklejone

⁶ P.F. Aurivillius, *Catalogus librorum impressorum Bibliothecae Regiae Academiae Upsaliensis*, t. 2, 1814, s. 144.

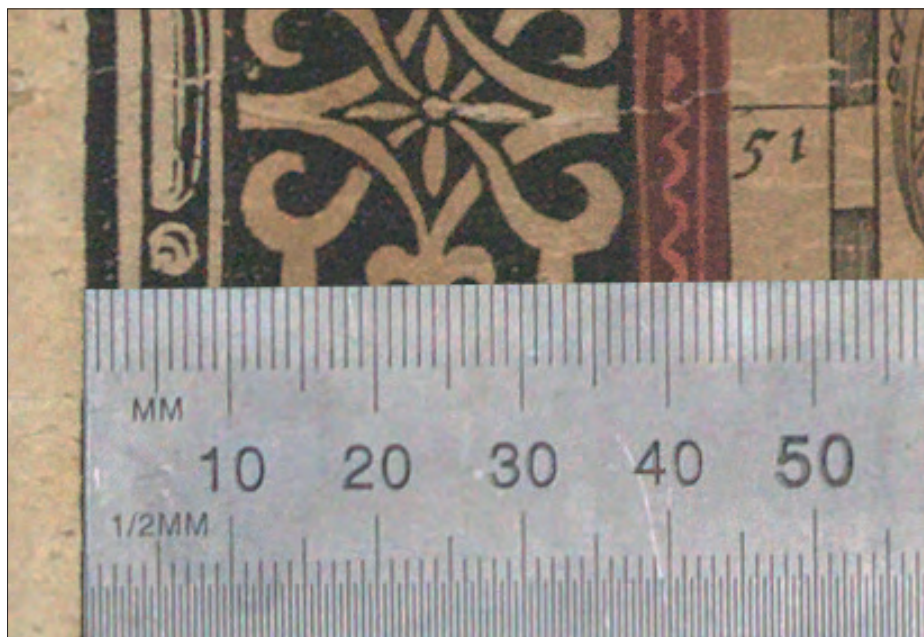
⁷ L. Birkenmajer, *Wiadomość o mapie geograficznej Litwy Tomasza Makowskiego (z r. 1613), uważanej za zaginioną*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Akademii Umiejętności w Krakowie”, t. 18, Kraków 1913, nr 4, s. 24–25. Istnieje inny komunikat, który nie był wcześniej opisywany w literaturze („Rocznik Akademii Umiejętności w Krakowie”, Rok 1912/1913, Kraków 1913, s. 124). Mówi o odkryciu bardziej zwięzłe, ale zawiera nowe informacje – „Dyrekcja Biblioteki uniwers. w Upsali zgodziła się na przysłanie tego zabytku [mapy] do Krakowa”.

⁸ P. Reklaitis, *Lietuvos senoji Kartografija*, „Tautos praetis”, t. 2, kn. 1(5), Chicago 1964, s. 374.

⁹ S. Alexandrowicz, *Mapa Wielkiego Księstwa Litewskiego Tomasza Makowskiego z 1613 r. tzw. „radziwiłłowska”, jako źródło do dziejów Litwy i Białorusi*, Warszawa – Poznań 1965, s. 38.

¹⁰ Według opublikowanej informacji na stronie Alvin (Uppsala University Library). <https://www.alvin-portal.org/alvin/imageViewer.jsf?dsId=ATTACHMENT-0001&pid=alvin-record%3A88438&dswid=6110> (dostęp: 20.12.2021).

zgodnie z instrukcją¹¹. Po renowacji w roku 2016 mapa została wygładzona, a wymiary podane przez Birkenmajera zaczęły się jeszcze bardziej różnić od rzeczywistych.

Ryc. 1. Szerokość ozdobnego obramowania na egzemplarzu mapy *Magni ducatus Lithuaniae* z Uppsala University Library. Sign. Kartoch bildsamlingarna (hylla E8), 6942. Zob. <https://www.alvin-portal.org/alvin/view.jsf?dswid=9304> (dostęp 20.12.2021)

WYMIARY MAPY Z UPPSALI PO RENOWACJI W ROKU 2016:

Szerokość (cm)

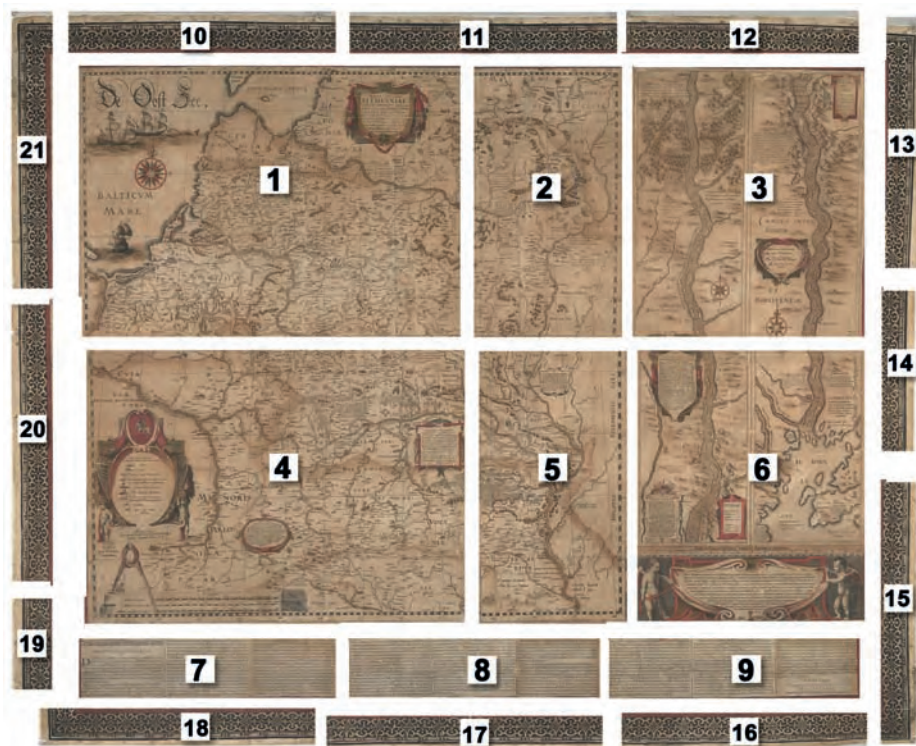
- górnej krawędzi: 105,5 (bez ramy); 114 (łącznie)
- dolnej krawędzi: 103,5 (bez ramy); 112,5 (łącznie)

Wysokość (cm)

- lewej krawędzi: 75 (bez ramy, bez tekstu); 83 (bez ramy, z tekstem); 91,5 (łącznie)
- prawej krawędzi: 73,5 (bez ramy, bez tekstu); 81,5 (bez ramy, z tekstem); 89,5 (łącznie).

¹¹ Zachowały się dwa egzemplarze instrukcji Gerarda Mercatora (ok. 1570) o samodzielnym montażu mapy ściennej. Znajdują się w Biblioteca Universitaria Alessandrina w Rzymie (Portofolio Carte Geografiche Sec. XVI, II A 1–4, B 1–4) i w Biblioteca Augusta w Perugii (I-C-94). Więcej na ten temat: M.P.R. Broecke, P.C.J. Krogt, P. Meurer, *Abraham Ortelius and the first atlas: essays commemorating the quadricentennial of his death, 1598–1998*, Houten 1998, s. 93–123.

Algirdas Gliozaitis skupił swoją uwagę m.in. na częściach składowych mapy¹². W swojej książce zidentyfikował 19 różnych sklejonych fragmentów mapy, ale popełnił błąd, łącząc dwa elementy ozdobnego obramowania w jeden duży (10 i 11, 17 i 18). Wynikało to prawdopodobnie z badania mapy przed jej ostatnią renowacją. Po renowacji w 2016 roku łatwiej zauważyć, że szlak składa się z 12, a nie z 10 elementów, jak to przedstawił wcześniej Gliozaitis. Stwierdzono, że mapa składa się z 21 fragmentów (ryc. 2).

Ryc. 2. Układ sklejonych arkuszy mapy z Uppsali (przygotował A. Adamovitch w 2020 r.)

Do niedawna badacze nie byli pewni dokładnego datowania okazu z Uppsali¹³ lub pisali, że nie znają lokalizacji oryginału¹⁴. W ostatnim, trzecim wydaniu *Kartografii Wielkiego Księstwa Litewskiego* (2012) S. Alexandrowicz podaje nieaktualne informacje: „O ile wiadomo, zachował się tylko jeden taki egzemplarz osobnego wydania mapy, opisany przez Ludwika Birkenmajera,

¹² A.A. Gliozaitis, *Lietuvos didžiosios kunigaikštystės žemėlapis ir jo variantai*, Gairės 2017, s. 144.

¹³ J. Keuning, *Hessel Gerritsz, "Imago Mundi"*, vol. 6, 1949, s. 50.

¹⁴ F.C. Wieder, *Monumenta Cartographica*, s. 69.

a przechowywany w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali”¹⁵. Alexandrowicz nie wiedział, że w 1984 Gunther Schilder odkrył na strychu zamku w Weimarze kilka map ściennych, które nie były znane administracji biblioteki zamkowej. Jedną z nich przypisał jako jedyny zachowany egzemplarz mapy radziwiłłowskiej, wyrażając swoje wątpliwości co do datowania mapy z Uppsali: „Do dnia dzisiejszego w literaturze za oryginalne wydanie z 1613 r. uznawana była zmontowana mapa ścienna Litwy i Dniepru w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali. Z badań, przeprowadzonych przez autora wynika, że mapa ta została już skompilowana z sześciu płyt”¹⁶.

Gunther Schilder ustalił, że mapa z Weimaru została odbita z czterech tablic, a mapa z Uppsali odbita z sześciu tablic (w 1631 roku wycięto dwie prawe tablice, aby oddzielić Dniepr od głównej mapy). Świadczy to o tym, że mapa z Uppsali została wydrukowana po 1631 roku i jest nowsza niż ta znajdująca się w Weimarze. Dzięki zachowanym katalogom sklepu wydawnictwa Blaeu’a z lat 1646, 1659 i 1661¹⁷, w których nie ma już mapy ściennnej Litwy, możemy stwierdzić, że mapa w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali została wydrukowana i sprzedana w latach 1631–1645.

Udało się znaleźć nowe dane o mapie ściennnej Litwy w katalogu jesiennych Targów Książki we Frankfurcie nad Menem z 1613 roku. Sekcja książek „Historia, polityka, geografia” zawiera mapę *Nova et accurata magni ducatus Lithuaniae, tabula geographica, quatuor foliis regalibus constans, Amsterodami apud Corn. Nicolai et Henr. Laurentii*¹⁸. Nie ma wątpliwości, że katalog opisuje mapę ścienną Wielkiego Księstwa Litewskiego i jest to najwcześniejsza wzmianka o mapie Litwy z roku 1613. Ta notatka pozwala uznać, że amsterdamskie wydanie mapy zostało wydrukowane po raz pierwszy najpóźniej jesienią 1613 roku¹⁹.

¹⁵ S. Alexandrowicz, *Rozwój kartografii Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do połowy XVIII wieku*, Warszawa 2012, s. 83.

¹⁶ G. Schilder, *Monumenta Cartographica Neerlandica*, vol. 9, s. 208.

¹⁷ Za rok 1646: *Catalogus librorum, et tabularum, geographicarum & hydrographicarum nec non sphaerarum, & c. Ioannis Blaeu*. Centralna Biblioteka Narodowa w Rzymie. Sign. MISC. VAL.550.2, s. 13–14; za rok 1659: *Catalogus librorum, omnium facultate & variarum linguarum, qui in officina Ioannis Blaeu, venales reperiuntur*. 1659. Centralna Biblioteka Narodowa we Florencji. Sign MAGL. 9.2.190 /a; za rok 1661: *Catalogus librorum, et tabularum geographicarum & hydrographicarum, nec non globorum, ac sphaerarum armillarum, quos exudebat Ioannes Blaeu*. Centralna Biblioteka Narodowa we Florencji. Sign. MAGL. 9.2.190 /b. s. 16.

¹⁸ *Catalogus universalis pro nundinis Francofurtensibus autumnalibus de Anno 1613: Hoc est: Designatio omnium librorum, qui hisce ... prodierunt Leipzig*: Lamberg 1613.

¹⁹ Do niedawna uważano, że za najwcześniejszą wzmiankę o mapie Wielkiego Księstwa Litewskiego można uznać tekst na mapie „Rosji” Hessel Gerritsz 1614 r.: „Thomas Makovius, in sua Lithuaniae Tabula...”. Stanisław Alexandrowicz uważał, że ta notatka mówi o wcześniejszej mapie wyrytej przez Tomasza Makowskiego w Nieświeżu. Również, że informacje w odnośniku 20 to informacje o mapie wyrytej przez Tomasza Makowskiego. Jednocześnie S. Alexandrowicz mylił się z datowaniem pojawienia się napisu na mapie Rosji. Po raz pierwszy notatka pojawiła się na drugim stanie mapy Rosji z 1614 roku, a nie na pierwszym stanie z 1613 r. S. Alexandrowicz, *Rozwój kartografii*,

Najprawdopodobniej mapa w katalogu targów została opisana zgodnie z jej ozdobną nazwą na górze. Z tego wynika, że Jan Daniel Janocki w 1779 r. opisał dokładnie ten stan mapy ściennej, kiedy donosił o „najrzadszej” mapie Litwy – *Magni Litvaniae Ducatus Tabula Geographica: Lituanicarum omnium rarissima est*²⁰.

Z katalogów wydawanych przez handlarzy mapami Holandii z XVIII wieku wiadomo, że kupujący mogli wybierać elementy, które miały zostać włączone do projektu dekoracji mapy ściennej²¹.

Na podstawie analizy map ściennych wydanych przez Willema Blaeu’a w latach 1608-1618 oraz sugestii Paula Reklaitisa, że widoki miast Wielkiego Księstwa Litewskiego²² zostały specjalnie przygotowane przez Makowskiego do dekoracji mapy Radziwiłła²³, można uznać za niewątpliwe istnienie jeszcze jednego egzemplarza mapy ściennej Wielkiego Księstwa Litewskiego z roku 1613 (obecnie zaginionego). Mapa składała się z czterech arkuszy, była obramowana na bocznych krawędziach widokami miast, w górnej części znajdował się ozdobny napis *Nova et accurata magni ducatus Lithuaniae, tabula geographica*, a na dole był umieszczony tekst Makowskiego.

3. Wydania w atlasach i ich stany

Jednym z bardziej znanych sposobów datowania atlasowych wydań map jest analiza cech tekstu znajdującego się na odwrocie. Istnieją specjalne katalogi, za pomocą których można określić cechy wyróżniające poszczególne wydania

s. 72, 80; G. Schilder, *Monumenta Cartographica Neerlandica*, vol. 9, s. 163–172; C. Koeman, *Atlantes Neerlandici*, t. II, 2000, mapa 1800.2.1.

²⁰ J.D. Janocki, *Janociana sive clarorum atque illustrium Poloniae auctorum mecenatumque memoriae miscellae*, vol. II, Varsaviae et Lipsiae 1779, s. 162.

²¹ Na przykład katalog sklepu Nicolaasa Visschera II z 1682 r. oferował różne opcje projektowania tej samej mapy ściennej. Poniżej kilka przykładów: „Europa – na piętnastu arkuszach, może być powiększona na granicach bocznych do dwunastu miast, lub na granicach bocznych i poniżej – do dwudziestu miast. Niemcy – na dwunastu arkuszach, można powiększyć o ozdobną nazwę i dwaście najważniejszych miast. Siedemnaście prowincji holenderskich – dziewięć arkuszy mapy można powiększyć z nagłówkiem u góry, dwanaście najważniejszych miast na granicach bocznych i dwadzieścia miast na granicach bocznych i poniżej. Brabancja, Flandria i Zelandia – każdy z dziewięciu arkuszy mapy można powiększyć na bocznych granicach czternastu najważniejszych miast tej samej wielkości”. Cytat według: *The History of Cartography, Vol. III: Cartography in the European Renaissance*, Chicago 2007, s. 1342, tłum. na język polski A. Adamovitch.

²² Znane ryciny Makowskiego: Wilno, Kowno, Troki, Kleck, Nieśwież, Ołyka, Grodno, Birze.

²³ P. Reklaitis, *Du Vilniaus vaizdo tipai XVI–XIX amžių grafikoje*, „Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija. Suvažiavimo darbai VII”, 1972, s. 303. Polskie tłumaczenie autora: „Proponuję hipotezę, że wraz z mapą Makowski dostarczy Hesselowi Gerritsowi widoki najśłynniejszych miast Wielkiego Księstwa Litewskiego, które według pierwotnego projektu miały otoczyć mapę od góry i z boków zgodnie z założeniami”. Później Gunther Schilder (2013) potwierdził, że rycina Makowskiego „Wilno” została wykorzystana na mapie „Europa” opublikowanej przez Willema Blaeu’a w 1608 roku. (Anna Amalia Bibliothek. Sign. Kt 080 – 43 R, Mapa «Nova Et Acurata Totius Evropa Tabula...», 1608).

tej samej mapy. Tak więc Marcel van den Broecke w swojej książce *Ortelius Atlas Maps. An Illustrated Guide*²⁴, analizując rewers map atlasu Abrahama Orteliusa, był w stanie zidentyfikować wszystkie możliwe wydania dla prawie każdej mapy. Broecke analizując płyty drukarskie pokazał na przykładach, że tablice można nie tylko poddać renowacji, ale także poprawić podczas użytkowania: były wprowadzane zmiany w nazwach miast lub rzek, były rozszerzane kontury mórz itp. W przypadku mapy Europy (wydanej w latach 1570–1587) Marcel van den Broecke nie tylko był w stanie opisać wszystkie możliwe wydania mapy, opierając się na tekstach na odwrocie, ale także zidentyfikował trzy stany tablic. W niektórych przypadkach nawet wskazał takie drobiazgi, jak zwiększenie obszaru szrafowania z 2 do 4 mm. Wszystko to wskazuje, że w stosunkowo krótkim czasie (17 lat) tablica mogła ulec znacznej zmianie.

Pierwszy atlas autorstwa Willema Blaeu’a *Atlantis Appendix* (1630)²⁵ składał się z 60 map, z których 37 pierwotnie należało do Jodokusa Hondiusa Młodszeo. Mapa Wielkiego Księstwa Litewskiego nie została dodana do tego atlasu; po raz pierwszy opublikowana została w atlasie *Appendix Theatri* w 1631 roku²⁶. W latach 1631–1649 pojawiło się 20 wydań atlasów Blaeu’a, w których znalazła się mapa Litwy²⁷. Jak już wspomniano, w katalogach bibliograficznych zidentyfikowano tylko 4 stany mapy Wielkiego Księstwa Litewskiego z atlasów.

Stawiam hipotezę, że w latach 1631–1649 oryginalne tablice powinny ulec zmianom, nawet jeśli nie kardynalnym (istotne zmiany to dodanie miast, zmiana kształtu rzek lub linii brzegowych itp.), to z pewnością wywołanym eksploatacją (zadrapania, zmniejszenie linii początkowego oznakowania itp.), co pozwoli na podzielenie szeregu wydruków na „wcześniejsze” lub „późniejsze” wydania.

W trakcie pracy zbadałem ponad pięćdziesiąt map Wielkiego Księstwa Litewskiego z roku 1613, zarówno wchodzących w skład atlasów, jak i wyjętych z nich. Pracę utrudnia fakt, że atlasy Blaeu’a są rozproszone po całym świecie, znajdują się w zbiorach publicznych i prywatnych, a jakość kopii i kompletność informacji są z różnych przyczyn ograniczone.

²⁴ M.P.R. Broecke, *Ortelius Atlas Maps. An Illustrated Guide. Second Revised Edition*, Hes & de Graaf, 2011.

²⁵ Pełna nazwa atlasu: *Atlantis Appendix, sive pars Altera, continens Tab: Geographicas diversarum Orbis regionum, nunc primum editas. Amsterdami, Apud Guiljelmum Blaeuw. Anno 1630.*

²⁶ Pełna nazwa atlasu: *“Appendix Theatri A. Ortelii et Atlantis G. Mercatoris continens Tabulas geographicas diversarum orbis regionum, nunc primum editas cum descriptionibus. Amsterdami: Apud Guiljelmum Blaeuw. Anno 1631.*

²⁷ C. Koeman, *Atlantes Neerlandici. Volum II. The Folio Atlases Published by Willem Jansz. Blaeu and Joan Blaeu*, 2000, s. 503.

Opieram się na strukturze opracowanej przez Gunthera Schildera w *Monumenta Cartographica Neerlandica*²⁸, ale jednocześnie uzupełniam je kilkoma istotnymi wyjaśnieniami.

Stan 29.2 – 1631, pierwsze wydanie łacińskie (KAN 2:02110)²⁹

G. Schilder podaje następujące informacje: *W tym stanie brakuje tekstu wzdłuż dolnej krawędzi. W tej formie mapa jest zawarta w pierwszej wersji dodatku Blaeu'a z 1631 roku. W tym wydaniu atlasu cztery arkusze (...) mają na odwrocie wydrukowany tekst po łacinie z podpisami N2, N2, N4 i N530.* Tekst na odwrocie mapy nie jest tekstem z przedniej strony egzemplarza ściennego. Tekst na odwrocie mapy znajduje się na czterech osobnych arkuszach (nagłówek *Descriptio Lituaniae*), co daje w sumie osiem stron. Treść tekstu jest kompilacją z trzech źródeł. Były to:

- a) *Respublica sive status Regni Poloniae, Lituaniae, Prussiae, Livoniae itp. Diverorum autorum*, opublikowane w 1627 roku przez wydawnictwo Elzevier w Lejdzie. Z kolei podstawą dla tego tekstu była *Kronika Sarmacji europejskiej*, napisana przez Aleksandra Gwagnina/Macieja Strykowskiego i wydana w 1578 roku w Krakowie w języku łacińskim.
- b) Opis Litwy z atlasu Gerarda Mercatora³¹.
- c) Opis Wilna z *Civitates orbis terrarum* Georga Brauna i Fransa Hogenberga³². Można uznać, że Blaeu kierował się przede wszystkim wielkością tekstu, tak aby miał równe 8 stron, a nie trafnością informacji.

Tekst z przedniej strony egzemplarza ściennego został dołączony na dodatkowych arkuszach z tytułem *Litvania Descriptio Summa*, ale bez podpisu T.M. Pol. Geograph.

W pierwszym wydaniu Appendix do mapy wydrukowano na czterech osobnych arkuszach i umieszczono w atlasie.

Stan 29.3 – 1631, drugie wydanie łacińskie (KAN 2:022)

G. Schilder wskazuje następujące zmiany mapy: *Blaeu zmienił układ arkuszy mapy; oddzielił mapę rzeki Dniepr od mapy Litwy. Zniknęła oryginalna ozdobna ramka otaczająca całą mapę. Dolny lewy arkusz Litwy ma na odwrocie wydrukowany tekst z sygnaturą „HHHHHH”; pozostałe części tekstu zostały*

²⁸ G. Schilder, *Monumenta Cartographica Neerlandica*, vol. 4, s. 75–77.

²⁹ Skrót według C. Koemana, *Atlantes Neerlandici*.

³⁰ Cytat według: G. Schildera, *Monumenta Cartographica Neerlandica*, vol. 4, s. 77, tłum. na język polski A. Adamovitch.

³¹ G. Mercator *Atlas sive cosmographicae meditationes de fabrica mundi et fabricati figura*, 1595; później *Atlas Minor Gerardi Mercatoris*.

³² *Civitates orbis terrarum*, vol. 3, mapa *Vilna Litaniae Metropolis*.

L I T V A N I A E.

159

wydrukowane na osobnych arkuszach i dodane jako „arkusze dodatkowe”. To samo zrobiono z mapą Dniepru: na odwrocie górnej części mapy widnieje tekst z sygnaturą „IIIIII”; dolna część została dodana jako „dodatkowy arkusz”. Tak ułożone mapy pojawiają się w drugiej wersji *Appendix* z 1631 roku³³.

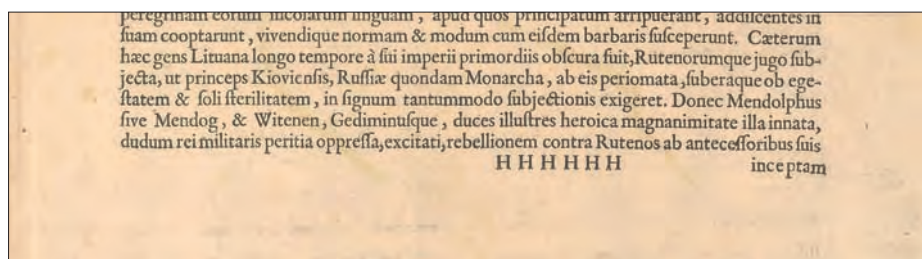
Analiza tego stanu prowadzi do następujących wniosków:

a) Początkowo mapa Wielkiego Księstwa Litewskiego z roku 1613 składała się z czterech osobnych ćwiartek, każda o rozmiarze dużego arkusza; korzystanie z takiej niestandardowej mapy w atlasie było niewygodne. Blaeu nie produkuje nowych tablic w standardowym formacie (miało to miejsce dopiero w roku 1649), ale szuka sposobu na zmniejszenie mapy ściennej Księstwa (oddziela Dniepr od głównej mapy, usuwa dekoracyjne obramowanie).

b) W drugim wydaniu *Appendix* mapa Wielkiego Księstwa Litewskiego jest sklejona i oddzielona od mapy Dniepru.

c) Niemożliwe stało się umieszczanie tekstu na mapach (*Descriptio Lituaniae*), których częścią było kilka zagięć, więc zmieniono lokalizację tekstu. Tekst jest drukowany na odwrocie lewego dolnego arkusza (początek dużego tekstu o Litwie), poniżej dodano sygnaturę HHHHHH; reszta tekstu została wydrukowana na osobnych arkuszach i stała się „dodatkowymi arkuszami”, także z dodatkową sygnaturą – HHHHHH.

d) Na odwrotnej stronie Dniepru w górnej części znajduje się tekst *Litvania Descriptio Summa* bez podpisu *T.M. Pol. Geograph.* Tekst zajmuje 2/3 mapy (ponieważ mapa miała orientację poziomą, tekst został wydrukowany prostopadle do rzeki). Charakterystyczną cechą Dniepru z tej publikacji jest podpis na dole tekstu *IIIIII*; druga część tekstu została wstawiona jako „dodatkowy arkusz”.

Ryc. 4. Przykład sygnatury na dodatkowych arkuszach w drugim wydaniu łacińskim w formie «HHHHHH» (z prywatnej kolekcji; fot. A. Adamovitch, 2020)

³³ Cytat według: G. Schildera, *Monumenta Cartographica Neerlandica*, vol. 4, s. 77, tłum. na język polski A. Adamovitch.

Ryc. 5. Zdjęcie przedstawiające przyczynę częściowego zadrukowania odwrotnej strony Dniepru. Jak widać, dzięki specjalnej metodzie łączenia arkusz jest składany do wewnątrz (spód karty) i nie jest zadrukowany tekstem (fot. T. Zieleński, 2013)

Stan 29.4 – 1634, niemieckie wydanie (KAN 2:131)

Według G. Schildera: *W 1634 Blaeu ponownie przestawił arkusze map. Zamontowana mapa Litwy znajduje się w niemieckim wydaniu Atlasu z 1634 r. bez tekstu na odwrocie; mapa Dniepru znajduje się w Atlasie z 1634 r. w takiej*

Ryc. 6. Przykład wklejania złożonej mapy radziwiłłowskiej do atlasu. Zdjęcie wyraźnie pokazuje, dlaczego Blaeu zrezygnował z drukowania tekstu na odwrocie (Biblioteca Nacional de España, sign. GMG/432)

samej formie jak w drugiej wersji Dodatku Blaeu z 1631 r. (nr 29.3); tekst opatrzonej jest drukowaną sygnaturą „O”, która została zmieniona w rękopisie na „N”³⁴.

W 1634 roku Blaeu publikuje niemieckie wydanie atlasu. W tym wydaniu duży tekst całkowicie gubi się na odwrocie mapy Litwy, jest umieszczony na osobnych arkuszach i wydrukowany w języku niemieckim. Na mapie Dniepru tekst jest drukowany w taki sam sposób, jak w poprzednim wydaniu, ale z sygnaturą „O” lub „N”. W niemieckim wydaniu z 1635 r. na mapie Dniepru znajduje się tylko sygnatura „N”.

³⁴ Cytat według: G. Schildera, ibidem, vol. 4, s. 77, tłum. na język polski A. Adamovitch.

Mapa Dniepru była wydawana jako niezależna mapa do roku 1649 (także w *Atlas Major* z roku 1667); w niektórych przypadkach na mapie nie ma tekstu i sygnatur, w innych pojawia się sygnatura³⁸.

4. Jedność form drukarskich

Chociaż wiele źródeł wskazuje, że forma do drukowania (cztery części, później podzielone na sześć) była taka sama przez cały okres publikacji mapy Wielkiego Księstwa Litewskiego z roku 1613, autor uznał za ważne, aby to zweryfikować. Konieczne było wykrycie najmniejszych szczegółów, które powstały na etapie produkcji płyt i są obecne na wszystkich kolejnych wydrukach (rysy, cienkie linie, błędy rysunku)³⁹.

Aby potwierdzić hipotezę jedności formy, wybrano 4 miejsca z najmniejszymi szczegółami (ryc. 7). Można śmiało powiedzieć, że użyto jednej płyty drukarskiej.

Literatura z historii druku wklęsłego wskazuje, że z jednej formy można wydrukować do 1000 wydruków. Według autora liczba ta dotyczy tylko dzieł sztuki. Tak więc, zgodnie z danymi przytoczonymi przez van den Brocka na podstawie atlasów Orteliusa, na płytach pojawiły się nie tylko małe wady, ale nawet pęknięcia (w obiegu około 1500 wydruków, w niektórych przypadkach po raz pierwszy na 3800 wydruków) – i to nie doprowadziło do zmiany płyt. Nadal były używane, a łączna liczba wydruków z jednej płyty mogła osiągnąć 5000–7000.

Dlatego można uznać, że łączny nakład mapy Wielkiego Księstwa Litewskiego opublikowanej przez Willema Blaeu'a z roku 1613 roku nie przekracza 5000 egzemplarzy.

Ryc. 7. Porównanie wydań mapy Wielkiego Księstwa Litewskiego z 1631 i 1649 r. wyklucza powtórzenie drukowanej formy (A. Adamovitch, 2020)

³⁸ C. Koeman, *Atlantes Neerlandici*, s. 503.

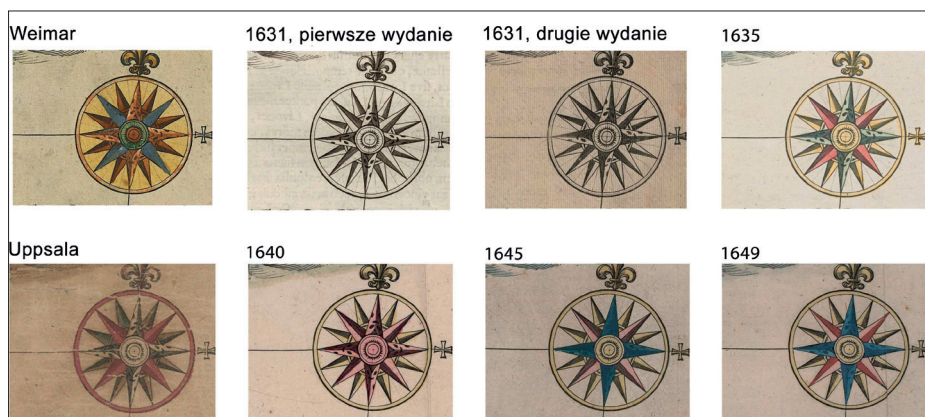
³⁹ Analizując linie wstępnego oznakowania, autor częściowo wykorzystał metody opisane w artykule: K.A. Немо́ва, *Методы исследования гравюры на примере серии «Двенадцать Императоров» А. Колларта*, „История и педагогика естествознания”, 2015, n. 3, s. 59–70.

5. Linie początkowego oznakowania

Do drukowania map w XVII wieku stosowano formy wklęsłe do druku wklęsłego, tak zwane klasyczne rytownictwo na płycie miedzianej. Forma drukarska (inaczej płyta, tablica, matryca) była polerowaną płytą miedzianą o grubości około 2–3 mm. Przed grawerowaniem przenoszono na nią kontur niezbędnego wzoru – linie początkowego oznakowania. Nakładano je na formę za pomocą igły lub końcówki zacisku prawie bez naciskania. Następnie na podstawie oznakowania odbywał się proces grawerowania: uformowanie rysunku przy pomocy głębokich linii, wykonanych ręcznie za pomocą specjalnych siekaczy⁴⁰.

Korzystając z metody analizy linii początkowego oznakowania, można z pewnym przybliżeniem ustalić, które arkusze zostały wydrukowane wcześniej, a które później. Wraz z liniami oznakowania na wczesnych arkuszach można znaleźć odciski przypadkowych linii, niedokładności, korekty, a nawet niewielkie wady samej planszy, które stopniowo znikają i nie są widoczne na późniejszych wydrukach.

W życiu codziennym linie początkowego oznakowania znikają przede wszystkim z powodu ich minimalnej głębokości. Na mapie Litwy z roku 1613 linie początkowego oznakowania są dobrze zaznaczone na kartuszach tekstowych, a także na róży wiatrów. Dlatego skoncentrowałem się na róży wiatrów, ponieważ do jej narysowania użyto dużej liczby linii oznakowania.

Ryc. 8. Stopniowe znikanie linii oznakowania (A. Adamovitch, 2020)

Jak pokazano na rycinie 8, na kopii mapy z Weimaru i wydaniach z roku 1631 linie oznakowania, w tym linie wewnątrz najmniejszego koła są bardzo

⁴⁰ „Auserlesene und allerneueste Landkarten”: Der Verlag Homann in Nürnberg 1702–1848, “Ausstellungskataloge des Stadtarchivs Nürnberg”, Band 14, Nürnberg, 2002, s. 92.

dobrze widoczne. Od 1635 roku linie stają się mniej widoczne. W wydaniach z 1638 roku są częściowo obecne. W publikacjach od 1640 roku linii oznakowania praktycznie nie występują, nie można wykryć pewnej sekwencji zniknięcia linii. Obserwacje te wskazują jedynie na stopniowe zanikanie wklęsłych linii w trakcie korzystania z płyt drukarskich, ale nie umożliwiają one datowania osobnej mapy z wystarczającą dokładnością.

6. Nowe stany mapy

Na drugim etapie autor skoncentrował się na świadomych (celowych) zmianach formy. W analizie ponad pięćdziesięciu wydruków zidentyfikowano dwa nowe, wcześniej nieopisane stany:

Stan A29.6 – od 1643 roku

Na napisie *Ducatus Severiensis Pars* po słowie *Severiensis* pojawia się kropka.

Ryc. 9. Kropka po słowie *Severiensis* po prawej stronie mapy pojawia się od 1643 r. (z kolekcji autora, fot. A. Adamovitch, 2020)

Stan A29.7 – ok. 1645 r. i w latach następnych

Wygrawerowana została nazwa miasta *Der Memel*. Na uwagę zasługuje obecność niemieckiego prefiksu na łacińskiej mapie: po raz pierwszy pojawia się w atlasie wydany po łacinie, co z kolei świadczy o pochodzeniu źródła topograficznego.

Ryc. 10. Wygrawerowany napis *Der Memel* pojawia się od 1645 roku (z prywatnej kolekcji, fot. A. Adamovitch, 2020)

7. Wady płyty

Celowe zmiany wydawnicze w formie drukowanej można zaklasyfikować jako stany⁴¹. Teoretycznie nie ma zwyczaju wyróżniania przypadkowych defektów na płytach drukujących jako osobne stany. Ale w sytuacji, gdy ustalenie czy mapa należy do jednego lub drugiego atlasu jest trudne, autor pozwolił sobie na wprowadzenie dodatkowej gradacji map według zidentyfikowanych stabilnych defektów.

Dodatkowe stany form drukarskich odpowiadające zidentyfikowanym defektom:

⁴¹ Z. Paprotny, *Termin „stan mapy” w piśmiennictwie kartograficznym: przykład map Jonasa Scultetusy*, „Polish Cartographical Review. Supplement w języku polskim”, t. 5, 2020, nr 1, s. 31, 33–35.

Wada A29.d1 – od 1640 roku do ostatniej edycji

Uszkodzenie formy pojawia się w postaci kropki na wschód od miasta Mulhausen i na zachód od rzeki Passaria oraz dużej plamy na północny zachód od miasta Neidenborg.

Ryc. 11. Od 1640 roku na drukowanej formie pojawia się kropka na wschód od miasta Mulhausen i na zachód od rzeki Passaria, a także duża plama na północny zachód od miasta Neidenborg (z kolekcji autora, fot. A. Adamovitch, 2020)

Wada A29.d2 – od 1643 roku

W okolicach Orszy znika znaczne zadrapanie, obecne od 1635 roku. Wcześniej przebiegało przez ujście rzeki Kropijny do Dniepru w kierunku z północnego zachodu na południowy wschód.

Ryc. 12. Około 1643 r. znika znaczne zadrapanie w rejonie Orszy (z kolekcji autora, fot. A. Adamovitch, 2020)

Wada A29.d3 – po 1660 roku⁴²

Ryc. 13. Brakuje części koła w czwartej ćwiartce róży wiatrów (fot. A. Muzikevicius, 2021)

⁴² Wadę tę odkrył Algimantas Muzikevicius i uprzejmie przekazał tę informację autorowi.

Wszystkie odciski z lat 1660–1672 – brakuje części koła w czwartej ćwiartce róży wiatrów

Wiadomo na pewno, że wydawnictwo Blaeu’a dysponowało magazynem druków – mapa mogła zostać wydrukowana w 1635 roku, a wklejona do atlasu przed rokiem 1638⁴³. Chociaż wyżej pisałem, że od 1647 r. mapa Litwy została zastąpiona w atlasie Blaeu’a mapą zredukowaną, istnieje szereg bardzo rzadkich atlasów, do których wklejono mapę Litwy z 1613 r. ze stanów magazynowych. W 1660 roku został wydrukowany *Atlas Klencke* wraz z mapą Litwy z 1613 roku. Płyty przed drukiem zostały starannie wypolerowane i odrestaurowane. Ze względu na dokładną datę renowacji płyt możemy wyróżnić najnowsze odbitki z lat 1660–1672.

8. Podsumowanie

W artykule przedstawiono dwa nowe stany mapy Litwy z 1613 roku. Pierwszy zawiera na napisie *Ducatus Severiensis Pars* kropkę po słowie *Severiensis* (ok. 1643–1645). Drugi zawiera nazwę miasta *Der Memel* (ok. 1645 i później). W tej chwili znamy 7 stanów mapy Wielkiego Księstwa Litewskiego opublikowanej przez Willema Blaeu’a w 1613 roku.

Autor sugeruje wprowadzenie dodatkowej gradacji map według zidentyfikowanych stabilnych defektów, które pozwalają na dokładniejsze datowanie map pobranych z atlasów. W artykule przedstawiono trzy wady płyty (stabilne defekty).

Przed tym artykułem mogliśmy jedynie stwierdzić, że mapa z Uppsali mogła zostać wydrukowana w drukarni Blaeu’a jako wersja mapy ściennej w odstępie czasu, który zaczyna się po podzieleniu płyt drukarskich na 6 części (to znaczy nie wcześniej niż w drugim wydaniu atlasu w roku 1631) i kończy się w 1672 roku, w którym drukarnia w Amsterdamie została zniszczona wskutek pożaru. Dzięki katalogom sklepu wydawnictwa Blaeu’a z lat 1646, 1659 i 1661, w których nie ma już mapy ściennej Litwy, możemy stwierdzić, że mapa w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali została wydrukowana w latach 1631–1645. Analiza wydruku potwierdza, że mapa należy do rodzaju płyty używanej w latach 1635–1643 oraz że wydruk ma charakterystyczne cechy (wady), które pozwalają określić datę druku w przedziale czasowym od 1635 do 1638 r. Zgodnie z liniami oznakowania był to raczej rok 1638 niż 1635.

W artykule stawiam hipotezę o istnieniu jeszcze jednego stanu mapy ściennej. Nie ma wątpliwości, że został wydrukowany z tej samej płyty, co egzemplarz mapy z Biblioteki Księżnej Anny Amalii. Był jednak bogato zdobiony nagłówkiem i widokami miast po lewej i prawej stronie. Również można

⁴³ Korespondencja między autorem a Peterem van der Krogt, marzec 2020.

uznać, że amsterdamskie wydanie mapy Litwy zostało wydrukowane po raz pierwszy najpóźniej jesienią 1613 roku.

Literatura

- Alexandrowicz S., 1965, *Mapa Wielkiego Księstwa Litewskiego Tomasza Makowskiego z 1613 r. tzw. „radziwiłłowska”, jako źródło do dziejów Litwy i Białorusi*, „Studia Źródłoznawcze”, 10, s. 33–67.
- Alexandrowicz S., 2012, *Rozwój kartografii Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do połowy XVIII wieku*, Warszawa.
- Aurivillius P.F., 1814, *Catalogus librorum impressorum Bibliothecae Regiae Academiae Upsaliensis*, vol. 2, s. 144.
- Birkenmajer L., 1913, *Wiadomość o mapie geograficznej Litwy Tomasza Makowskiego (z r. 1613), uważanej za zaginioną*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Akademii Umiejętności w Krakowie”, t. 18, nr 4, s. 24–25.
- Broecke M.P.R., Krogt P.C.J., Meurer P., 1998, *Abraham Ortelius and the first atlas: essays commemorating the quadricentennial of his death, 1598–1998*, Wydawnictwo HES.
- Broecke M.P.R., 2011, *Ortelius Atlas Maps. An Illustrated Guide. Second Revised Edition*. Wydawnictwo HES.
- Catalogus universalis pro nundinis Francofurtensibus autumnalibus de Anno 1613: Hoc est: Designatio omnium librorum, qui hisce...*, 1613, Leipzig: Lamberg.
- Catalogus librorum, et tabularum, geographicarum & hydrographicarum nec non sphaerarum, & c. Ioannis Blaeu*, 1646, s. 13–14.
- Catalogus librorum, omnium facultate & variarum linguarum, qui in officina Ioannis Blaeu, venales reperiuntur*, 1659.
- Catalogus librorum, et tabularum geographicarum & hydrographicarum, nec non globorum, ac sphaerarum armillarum, quos exudebat Joannes Blaeu*, 1661.
- Gliožaitis A., 2017, *Lietuvos didžiosios kunigaikštystės žemėlapis ir jo variantai*, Gairės.
- Janocki J.D., 1779, *Janociana sive clarorum atque illustrium Poloniae auctorum mecenatumque memoriae miscellae. Vol. II*, Varsaviae et Lipsiae.
- Koeman C., 2000, *Atlantes Neerlandici*, vol. 2, *The Folio Atlases Published by Willem Jansz. Blaeu and Joan Blaeu*, 2000, s. 502–504.
- Koeman C., Schilder G., Krogt P., Egmond M., 2007, *The History of Cartography, Vol. III: Cartography in the European Renaissance. Commercial Cartography and Map Production in the Low Countries, 1500–ca. 1672*. Chicago.
- Paprotny Z., 2000, *Termin „stan mapy” w piśmiennictwie kartograficznym: przykład map Jonasa Scultetusa*, „Polish Cartographical Review. Suplement w języku polskim”, t. 5, nr 1, s. 27–41.

- Reklaitis P., 1964, *Lietuvos senoji Kartografija*, „Tautos praetis”, vol. 2, kn. 1(5), Chicago.
- Rėklaitis P., 1972a, *Die Stadtansichten Alt-Litauens in der Graphik des 16. bis 19. s.* 26.
- Rėklaitis P., 1972b, *Du Vilniaus vaizdo tipai XVI–XIX amžių grafikoje*, “Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija. Suvažiavimo darbai VII”, Roma.
- Schilder G., 1990, *Monumenta Cartographica Neerlandica*, vol. 4, s. 75–77.
- Schilder G., 2013, *Monumenta Cartographica Neerlandica*, vol. 9, *Hessel Gerritsz., Master engraver and Map maker, who ‘ruled’ the sea*, s. 195–218.
- Wieder F.C., 1929, *Monumenta Cartographica: reproductions of unique and rare maps, plans and views in the actual size of the originals, accompanied by cartographical monographs*, vol. 3, s. 69, nos. 34–37.

On the clarification of the dating of the Radziwill map of the Grand Duchy of Lithuania from 1613

Aliaksei Adamovitch

Orcid: 0000-0002-3528-1370

E-mail: alex@adamovitch.eu

Summary: The article contains an analysis of the previous research on the states of the map of the Grand Duchy of Lithuania, the so-called “Radziwill map”, published in 1613 in Amsterdam and included in Willem Blaeu’s atlases from 1631. Until recently, it was thought that there were only five states of this map. The four states that are associated with the editions of Blaeu’s atlas were described by Friedrich Wieder in 1929. It was also believed that the two wall maps of Lithuania, in the Uppsala University Library and the Duchess Anna Amalia Library in Weimar, were the same map, but Günter Schilder (1989) described in detail the differences between these maps and proved that the map in Uppsala belongs to a later state. The author of this article provides exhaustive evidence that the Uppsala copy of the map was printed between 1635 and 1638.

According to the author, the Amsterdam edition of the map of Lithuania was first printed in the autumn of 1613 at the latest. Based on an analysis of wall maps published in Amsterdam between 1608 and 1618 and the suggestions by Paul Reklaitis, the author proves the indisputable existence of

another copy of the wall map of the Grand Duchy of Lithuania from 1613 (now lost).

The author identified two new states of the 1613 map of Lithuania. In the first, a dot appears after the word *Severiensis* on the inscription *Ducatus Severiensis Pars* (ca. 1643–1645), and in the second the name of the town *Der Memel* is added (ca. 1645 and later). Hence, we are now aware of seven states of the map of the Grand Duchy of Lithuania published in Amsterdam in 1613.

This article presents three defects (stable defects) in the copper plate of this map. The author suggests introducing an additional gradation of the maps according to the identified stable defects which permit more accurate dating. The article includes illustrations that demonstrate the differences between all the states in detail.

Keywords: Map of the Grand Duchy of Lithuania, history of cartography of the Grand Duchy of Lithuania, Tomasz Makowski, Willem Blaeu, map state
